

PAPER DETAILS

TITLE: Enerji Krizlerinin Etkisiyle Sekillenen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası

AUTHORS: Cemal KAKISIM

PAGES: 460-472

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/768860>

Enerji Krizlerinin Etkisiyle Şekillenen Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası¹

The Impact of Energy Crises on European Union's Energy Policy

Cemal Kakışım²

Öz

Avrupa Birliği'nin (AB) enerji politikalarının gelişiminde etkili olan en önemli faktörlerden biri enerji arz güvenliğidir. AB ülkelerinin doğal gaz ithalatında Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olması, Rusya ile Ukrayna arasındaki enerji krizlerinin AB ülkelerini olumsuz etkilemesi ve Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan doğal gaz akışının sık sık kesintiye uğraması nedeniyle, enerji arz güvenliği, AB'nin enerji alanındaki en önemli gündemi haline gelmiştir. AB, 2000'li yıllarla birlikte enerji arz güvenliğini sağlayacak ve tedarikçi ülkelere bağımlılığını azaltacak politikalara daha çok odaklanmıştır. Çevre kirliliği ve küresel ısınmayla mücadelede, enerji tasarrufunu artırılmasına kadar enerji arz güvenliğini destekleyecek birçok alanda düzenleme hayata geçirilmiştir. Bu çalışmada genel olarak, enerji krizlerinin AB'nin enerji politikalarının gelişimine olan etkisine değinilecek ve AB'nin kuruluşundan itibaren enerji politikası oluşturma çabasına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Rusya, Enerji Politikası, Enerji Arz Güvenliği, Doğal Gaz

Abstract

The security of energy supply is one of the most important factors in the development of the European Union's (EU) energy policies. The security of energy supply has become the most important agenda in the energy field of EU because EU countries in natural gas import significantly depend on Russia and the energy crises between Russia and Ukraine affect EU countries negatively and the flow of energy that reaches from Russia to EU countries is often interrupted. The EU has focused more on the policies that will ensure the security of energy supply and reduce its dependence on the supplier countries in 2000's. From the combat of global warming and environmental pollution to increase of energy saving the regulations in many field supporting the security of energy supply have been implemented. This study elaborates generally the impact of energy crises on the development of the EU's energy policy and mentions its efforts to create energy policy from the establishment of the EU.

Keywords: European Union, Russia, Energy Policy, The Security of Energy Supply, Natural Gas

Derleme [Review]

Submitted: 11 / 12 / 2018

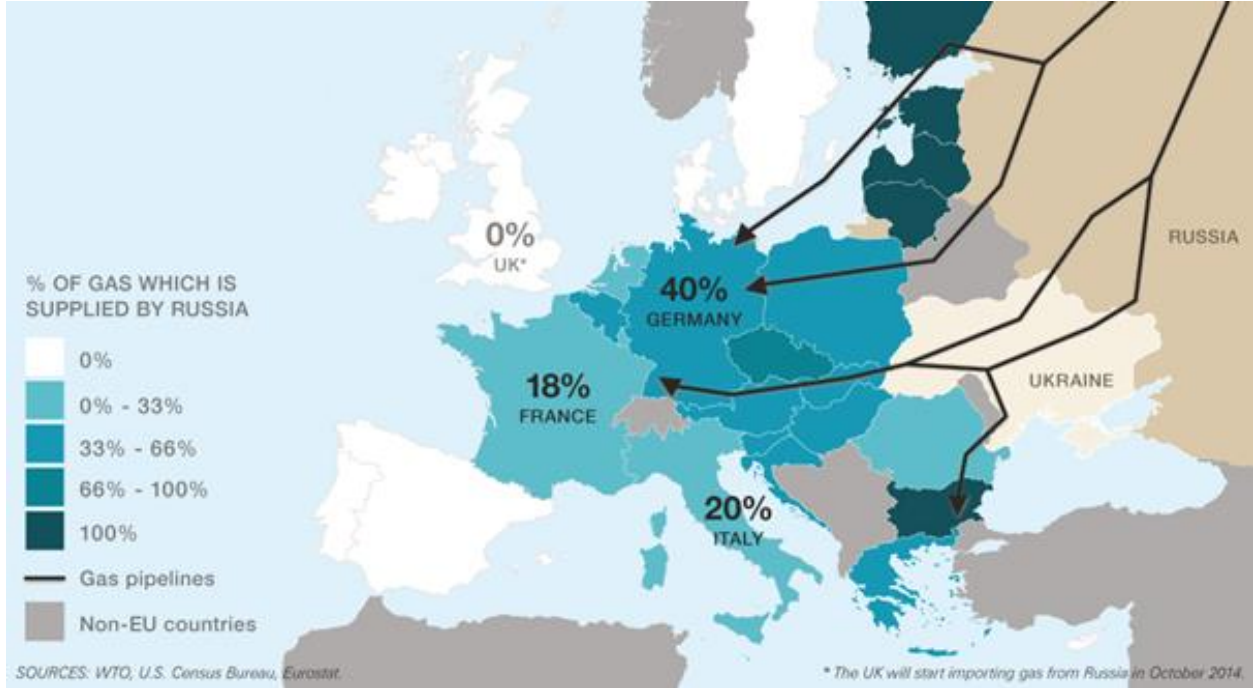
Accepted: 08 / 05 / 2019

¹ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı kapsamında "Hazar Bölgesi'nin Avrupa Birliği Doğal Gaz Arz Güvenliğine Katkısı" başlığını taşıyan yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, cemal.kakisim@erdogan.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3865-8305.

Giriş

Avrupa Birliği (AB), dünya genelinde enerji tüketiminin en fazla gerçekleştirildiği coğrafyalardan birini oluşturmakta ve küresel anlamda en gelişmiş enerji pazarlarından birine ev sahipliği yapmaktadır. Aynı zamanda petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynakları açısından oldukça fakir bir coğrafyadır. Avrupa'da Norveç, Hollanda ve İngiltere'nin dışında özellikle doğal gaz rezervleri açısından hatırı sayılır enerji kaynaklarına sahip ülke bulunmamaktadır. Bu nedenle AB'nin enerji kaynakları ithalatına olan bağımlılığı sürekli artmaktadır. İthalat bağımlılığının en fazla hissedildiği enerji türlerinden biri ise doğal gazdır. AB, tüm enerji türleri karması içerisinde toplam enerji tüketiminin yaklaşık %24'ünü doğal gaz ile karşılamaktadır ve doğal gaz, petrolden sonra en fazla tüketilen enerji kaynağıdır (British Petroleum, 2018: 9).

Harita 1. AB Ülkelerinin Rusya'ya Doğal Gaz İthalat Bağımlılığı

Kaynak: (Kottasova, 2014)

Yüksek orandaki tüketimine rağmen üye ülkelerin yeterli doğal gaz rezervlerine sahip olmaması, doğal gazın tedarik edildiği ülkelere ithalat bağımlılığın artmasına neden olmaktadır. Rusya, tedarikçi ülkeler arasında AB'nin en fazla ithalat bağımlılığı yaşadığı ülkedir. Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından yayınlanan istatistiklere göre, 2017 yılında AB'nin doğal gaz ithalatının %37'si, petrol ithalatının ise %30'u Rusya'dan tedarik edilmiştir (Eurostat, 2018). AB geneli için geçerli olan bu oranlar, bazı üye ülkeler açısından daha yüksektir. Özellikle Orta Avrupa, Güney Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri, doğal gaz ithalatının neredeyse tamamını Rusya'dan karşılamaktadır (Dickel vd., 2014: 10). Harita 1'de AB ülkelerinin Rusya'nın doğal gaz ithalatına bağımlılığı gösterilmektedir.

AB ülkelerinin doğal gaz ithalatında Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olması, Rusya ile Ukrayna arasındaki siyasi krizlerin AB ülkelerini de olumsuz etkileyecek şekilde enerji krizine dönüşmesi ve Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan doğal gaz akışının kesintiye uğraması, enerji arz güvenliğini AB'nin enerji alanındaki en önemli gündemi haline getirmiştir. Enerji arz güvenliği, AB'nin tüm üye ülkeleri kapsayacak şekilde ortak bir enerji politikası oluşturma hedefi yönelik gündeminin üst sıralarında yer alan konulardan biri haline gelmiştir. Son dönemde doğal gaz alanında yaşanan enerji krizleri, bu politikaların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. AB, enerji krizlerinin etkisini azaltacak ve yeni enerji krizlerinin AB ülkelerini tehdit etmesinin önüne geçecek politikalar geliştirmiştir.

AB'nin enerji politikalarının gelişiminde etkili olan bir diğer unsur ise fosil enerji kaynaklarının kullanımının neden olduğu çevre kirliliği ve iklim değişikliğidir. Bu kapsamda AB, çevre kirliliğini önleyebilmek, iklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadele edebilmek için tüm üye ülkeler için geçerli olan geleceğe yönelik önemli kararlar almıştır.

Nitel bir araştırma dizaynının kullanıldığı çalışmada, Rusya ve Ukrayna arasındaki siyasi gerilimlere bağlı olarak ortaya çıkan enerji krizlerinin AB'nin enerji politikalarının gelişimine olan etkisine değinilecek ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'ndan (AKÇT) itibaren AB'nin enerji politikası oluşturma çabasına yer verilecektir. Bu konudaki kaynaklar taranarak oluşturulan çalışmanın ilk bölümünde AKÇT'nin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar AB'nin enerji alanında geliştirdiği politikalar, bu süreçte yaşanan bölgesel gelişmeler ışığında kısaca açıklanacaktır. İkinci bölümünde, AB'nin

2000'li yıllarda oluşturmaya çalıştığı ortak enerji politikasının gelişiminde etkili olduğu düşünülen, Rusya-Ukrayna enerji krizlerine ve bu krizlerin AB ülkelerine olan etkisine kısaca değinilecektir. Son bölümde ise AB çatısı altında Enerji Birliği'ni hayata geçirme girişimine kadar uzanan 2000'li yıllardaki enerji politikalarına yer verilecektir.

1. Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası Oluşturmaya Yönelik İlk Girişimleri

Enerji, Batı Avrupa'da uluslararası işbirliği ve ekonomik bütünleşmenin geliştirildiği ilk alanlardan birini oluşturmaktadır. Batı Avrupa ülkelerinin enerji alanında ortak pazar oluşturma çabası, günümüzde 28 üye ülkesi³ bulunan AB'nin temellerini oluşturan AKÇT ile başlamıştır. Batı Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika'nın temelde ekonomik entegrasyonu hedefleyen işbirliği girişimiyle ilk adım enerji alanında atılmıştır. Altı kurucu ülke, II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da neden olduğu yıkımın tekrarlanmaması, savaş araç ve gereçlerinin üretiminin kontrol altına alınması ve üye ülkelerin ekonomik kalkınmasının sağlanması hedefiyle 1951 yılında AKÇT'yi kuran Paris Antlaşmasını imzalamıştır ve kömür ve çelik üretimiyle ilgili ulusal yetkilerini Topluluk organlarına devretmiştir (Akdemir, 2012: 44).

Kömür ve çelik alanındaki bu işbirliğinin ardından, Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği'nin nükleer enerjiyi etkin şekilde kullanmaya başlaması ve 1950'den itibaren dünyada nükleer enerji santrallerinin hızla yayılması, Batı Avrupa ülkelerinin nükleer enerjiye yönelmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu dönemde Ortadoğu'da yaşanan siyasi gelişmeler de nükleer enerjiye geçiş sürecinin hız kazanmasında etkili olmuştur. 1956 yılında yaşanan Mısır-İsrail Savaşı ve savaş sırasında İngiltere ile Fransa'nın Süveyş Kanalı'na müdahale etmesi, Avrupa ülkelerinin Ortadoğu petrol kaynaklarına erişimini sınırlandırmıştır. Petrol alanında yaşanan tedarik sorunu ise Batı Avrupa ülkelerinin alternatif bir enerji kaynağı olan nükleer enerjiye yönelmesini sağlamıştır (Karluk, 2002: 12). Böylece AKÇT'yi oluşturan altı kurucu ülke, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla geliştirilerek kullanılması, nükleer enerji sanayinin kurulması ve gelişmesi için gereken koşulların sağlanması ve üye ülkelerin yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla 1958 yılında Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu (AAET) oluşturmuştur (Akdemir, 2012: 46). Ancak AAET, AKÇT kadar önemli bir başarı sergileyememiştir. Bunda, 1970'li yıllara kadar petrol ithalat fiyatlarında önemli bir artışın yaşanmaması ve petrolün Afrika'nın güneyinden tankerlerle Avrupa'ya taşınmaya başlanması etkili olmuştur (Karluk, 2002: 12). Petrol alanında yaşanan arz krizinin çözülmesi nükleer enerji alanındaki gelişmelerin önüne geçmiştir.

AKÇT ve AAET, Avrupa'da ulus devletlerin enerji alanında ortak bir politika geliştirme hedefinden daha çok teknik bir araç olarak değerlendirilmiş ve üye ülkeler nükleer enerjinin kullanılması konusunda ulusal düzeyde karar almayı tercih etmiştir. Bu nedenle her iki topluluk da ortak bir enerji politikasının hayata geçirilmesi için tasarlanmamıştır (Eriş, 2012: 530). Ayrıca günümüzde en önemli uluslararası sorunlardan biri haline gelen enerji güvenliği meselesi, AKÇT ve AAET'nin temel hedefleri arasında yer almamıştır. Topluluklarda daha çok kömür ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması, ortak gümrük tarifelerinin uygulanması, ortak pazar oluşturulması, daha ucuz ve yerli enerji kaynaklarına erişilmesi gibi ekonomik hedefler ön plana çıkmıştır.

Avrupa'da bütünleşme girişimi, 1973 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda gibi yeni ekonomilerin AB'ye⁴ dâhil olmasıyla giderek genişlemiş ve üye ülke sayısının çoğalması, AB'nin enerji tüketimi ve enerji ithalatındaki artışı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde AB'nin petrol ithalatının önemli bir kısmı, siyasi krizler ve savaşlarla sarsılan Ortadoğu'daki tedarikçi ülkelerden karşılanmıştır. Ancak Ortadoğu'daki bu istikrarsız ortam, AB ülkelerinin petrol tedarikinde sorun yaşamasına ve enerji kriziyle sarsılmasına neden olmuştur. Bunun en somut örneği ise 1973 Petrol Krizi'dir. Arap ülkeleri ve İsrail arasında 1973 yılında yaşanan Yom Kippur Savaşı'nda, İsrail'in ABD ve AB üyesi Hollanda tarafından desteklenmesi (Embel, 2014, s. 83), Arap ülkelerini Batılı ülkelere karşı tavır almaya itmiştir. Arap ülkeleri tepkisini, enerji ihracatını sınırlandırarak göstermiştir ve Avrupa ülkelerine yönelik petrol ambargosu başlatmıştır (Kılıçaslan, 2015: 99). Ambargoyla petrol tedarikinde sorunlar yaşanması ve petrol fiyatlarının astronomik ölçüde yükselmesi, AB'yi ağır ekonomik etkileri olan enerji arz güvenliği krizine sürüklemiştir. Böylece enerji, AB ülkeleri açısından ortak pazar ve ortak gümrük tarifesi gibi ekonomik hedeflerin dışında, güvenlik boyutu ile ele alınan bir mesele haline gelmeye başlamıştır.

AB ülkeleri, 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle enerji tedarikinde yaşanacak kesintilere karşı koordineli bir şekilde önlem alabilmek, gelecekteki enerji ihtiyacının karşılanmasında acil ve uzun vadeli zorlukların üstesinden gelebilmek, tedarikçi ülkelerden gelebilecek politik baskılarla başa çıkabilmek için politika geliştirmeye başlamıştır (McGowan, 2011: 487). Böylece enerji güvenliği, AB açısından yüksek politika alanına taşınan siyasi bir mesele haline dönüşmüştür (McGowan, 2011: 493). 1973 Petrol Krizi'nin neden olduğu riskleri azaltmak ve gelecekte karşılaşılabilecek yeni enerji krizlerine karşı önlem almak amacıyla, AB ülkelerinin yanı sıra ABD ve Kanada gibi diğer petrol ithalatçısı ülkelerin de katılımıyla 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı kurulmuştur (International Energy Agency, 2018). AB'nin petrol krizi karşısındaki

³ Üye ülkelerden bir olan İngiltere, 2017 yılında AB'den ayrılma sürecini başlatmıştır. İngiltere'nin ayrılması için AB ile sürdürülen müzakerelerin yaklaşık 2 yıl sürmesi beklenmektedir.

⁴ 1993 yılına kadar Avrupa'daki entegrasyon süreci Avrupa Topluluğu olarak isimlendirilmiştir. Ancak 1993 Maastrich Antlaşmasıyla birlikte Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği ismini almıştır. Makale genelinde tarihsel süreçten bağımsız olarak Avrupa Birliği (AB) ismi tercih edilmiştir.

önlemleri bununla sınırlı kalmamıştır. Aynı yıl üye ülkelerde enerji tüketiminin azaltılması ve nükleer enerji üretiminin artırılması gibi, petrole olan bağımlılığı azaltacak ve petrol ithalatından kaynaklı dış şokları bertaraf edecek politikaların geliştirilmesi amacıyla Yeni Enerji Politikası Stratejisi yayınlanmıştır ve böylece AB, 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle enerji politikası alanında ilk kez bir strateji belirlemiştir (Yorkan, 2009: 26).

AB'nin enerji alanındaki daha uzun vadeli hedefleri ise Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üye olarak kabul edildiği 1980'li yıllarla ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1986 yılında AB'nin enerji politikasının temel hedefleri arasında, yeterli enerji arzının sağlanması, tüketilen enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji fiyatlarının kontrol altında tutulması ve fosil enerji kaynaklarının çevreye verdiği zararların azaltılması yer almıştır (Keskin, 2006: 103,104). 1980'li yıllar enerji politikaları açısından enerji güvenliğinin yanı sıra, çevresel hassasiyetlerin de ön plana çıkamaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde çevrenin korunması konusunda üst bilincin yerleşmeye başladığı çoğu üye ülkede, petrol ve kömüre göre daha az sera gazı salınımına neden olan doğal gazın kullanım oranı hızla artmıştır. Böylece AB, doğal gazın tedarik edilebileceği ülke arayışına yönelmiştir ve gittikçe doğal gaz ithalatına bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Özellikle tedarikçi ülkelerden biri olarak tercih edilen Sovyetler Birliği'ne olan doğal gaz ithalat bağımlılığı, 1980 yılından itibaren hızla artmaya başlamıştır ve Batı Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin en büyük müşterisi haline gelmiştir (Stern, 2018: 1).

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ise AB'nin enerji arz güvenliği açısından endişelerini arttırmıştır. AB, güvenlik riskini azaltacak politikalar geliştirmeye başlamıştır ve bu kapsamda 1991 yılında Enerji Şartı (Avrupa Enerji Şartı) Antlaşması imzalanmıştır. 2015 yılı itibarıyla 66 ülkenin imzasını taşıyan bu antlaşmayla, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve enerji arz güvenliği temelinde uluslararası enerji işbirliğinin desteklenmesi hedeflenmiştir (International Energy Charter, 2018). Ayrıca AB, Sovyetler Birliği'nin boşluğunu dolduracak yeni tedarikçi ülkelere ulaşmak için projeler geliştirmeye de başlamıştır. Bu kapsamda Sovyetler Birliği'nin son bulmasıyla bağımsızlığına kavuşan doğal gaz kaynakları açısından zengin Hazar Bölgesi ülkelerine yönelik teknik yardım programları⁵ başlatılmış ve bölgedeki enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak enerji nakil hattı projeleri⁶ geliştirilmiştir (Yorkan, 2009: 26).

AB, 2000'li yıllara doğru kurumsal organlarının etkisinin daha fazla hissedildiği enerji politikalarına yönelmiştir. AB'nin temel yürütme organı olan Komisyon, 1995 yılında enerji iç pazarının ilkelerinin belirlendiği ve enerji piyasalarını serbestleştirmeyi hedefleyen, "Avrupa Birliği için bir Enerji Politikası" isimli Beyaz Kitap'ı yayınlanmış ve enerji güvenliğine yönelik bir tanımlama yapmıştır. Komisyon, Beyaz Kitap'ta enerji güvenliğini şu şekilde tanımlamaktadır: *"gelecekte karşılaşılabilecek olası potansiyel enerji güvenliği sorunlarına karşı hem iç enerji kaynaklarını ekonomik bakımdan kullanmak hem de dış kaynakları daha istikrarlı ve çeşitlendirilmiş bir şekilde seçmek"*. Çevrenin korunması, enerji güvenliğinin sağlanması ve rekabet unsurunun öne çıktığı bir enerji piyasasının oluşturulması, Beyaz Kitap'ın öne çıkan hedefleri arasında yer almıştır (European Commission, 1995). Komisyon, tedarikçi ülkelerle enerji güvenliği alanında yapılacak müzakerelerde sözcü görevini üstlenmiştir (Eriş, 2012: 538).

Beyaz Kitap'ın ardından 2000 yılında "Enerji Arzının Güvenliği için Avrupa Stratejisine Doğru" başlığını taşıyan Yeşil Kitap yayınlanmıştır. AB'nin yabancı kaynaklara olan ithalat bağımlılığının giderek arttığı, AB'nin iklim değişikliğiyle mücadele edebilecek bir pozisyonda olmadığı ve üye ülkelerin enerji tüketiminin sınırlandırması gerektiği, Yeşil Kitap'ta öne çıkan ana unsurlar arasında yer almıştır (European Commission, 2000). Enerji güvenliği ise en çok üzerinde durulan ve çözüm önerileri sunulan konular arasında öne çıkmıştır. Enerji güvenliğinin fiziksel ve ekonomik bir problem olmaktan çok uluslararası ve jeopolitik bir sorun olarak görüldüğü ifade edilmiş ve enerji güvenliğinin, enerji kaynaklarının tedarik edildiği coğrafyaların çeşitlendirilmesiyle ve özellikle Kuzey Afrika ile Hazar Bölgesi'ndeki tedarikçi ülkelerden doğal gaz tedarik edilmesiyle sağlanabileceği belirtilmiştir (Eriş, 2012: 538).

AB, 2000'li yıllarla birlikte ciddi ekonomik maliyetlere neden olan enerji krizlerinin yaşandığı ve bu krizlerin etkisiyle ortak bir enerji politikası oluşturmaya yönelik çok sayıda strateji belgesinin yayınlandığı bir döneme girmiştir. Bu dönemin en belirleyici unsurlarından biri, AB'ye yeni üye ülkelerin dâhil olmasıdır. 2004 ve 2007 yıllarında AB üyesi olan Baltık ülkeleri ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin enerji üretiminin düşük olması ve doğal gaz ithalatı açısından Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olması, AB'nin enerji arz güvenliği riskinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya'nın yeni enerji nakil hatları oluşturarak Avrupa enerji piyasasına hâkim olmaya çalışması ve 2006, 2009, 2014 yıllarında Rusya ile Ukrayna arasında enerji krizine dönüşen siyasi sorunların yaşanması, AB'nin enerji arz güvenliği riskini endişe verici boyutlara taşımıştır.

⁵ 1991 TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım)

⁶ 1993 TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), 1995 INOGATE (Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı)

2. Rusya-Ukrayna Enerji Krizleri ve AB Ülkelerine Etkisi

Ukrayna, Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan ve birçok AB ülkesini besleyen Soyuz, Brotherhood ve Trans Balkan Doğal Gaz Boru Hatları'nın geçtiği transit ülkedir. Avrupa genelinde tüketilen doğal gazın %16'sı Ukrayna üzerinden ithal edilirken, Rusya'dan AB ülkelerine ulaşan doğal gazın yaklaşık yarısı Ukrayna üzerinden geçen boru hatları ile taşınmaktadır (Energy Information Administration, 2017). Bu açıdan Ukrayna, hem Rusya hem de AB için stratejik bir öneme sahiptir. Ancak Ukrayna'nın bu stratejik konumu, Rusya ile yaşadığı siyasi sorunlar nedeniyle, AB'nin son dönemde karşılaştığı enerji krizlerinin temel nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Harita 2. Rusya'dan Avrupa'ya Ulaşan Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: (Sofroniou, 2015)

Rusya ve Ukrayna arasında 2006, 2009 ve 2014 yıllarında siyasi gerilimlerle başlayan diplomatik krizler, enerji krizlerine dönüşerek AB ülkelerini olumsuz etkilemiştir. Bu kapsamda 2006 yılındaki ilk büyük doğal gaz krizi, 2004 yılında yapılan Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçimi nedeniyle yaşanmıştır. Muhafiflerin itirazı üzerine tekrarlanan seçimde, Batı yanlısı Viktor Yuşçenko'nun Ukrayna Cumhurbaşkanı seçilmesi, Rusya-Ukrayna ilişkilerin gerilmesine ve 2006 yılında iki ülke arasında enerji krizi yaşanmasına neden olmuştur. Rusya, Ukrayna'ya doğal gaz akışını önce sınırlandırmış ve daha sonra tamamını kesme tehdidinde bulunmuştur. Doğal gaz akışının sınırlandırılması, Ukrayna'nın yanı sıra Ukrayna üzerinden doğal gaz tedarik eden AB ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. Enerji krizi öncelikle Macaristan, Avusturya ve Polonya'da etkili olmuştur (Erbil, 2010: 158). Kesintinin başlamasıyla birlikte Macaristan'a ulaşan doğal gaz akışında ilk etapta yaklaşık %10 düşüş yaşanmış, daha sonra enerji akışındaki düşüş %25'in üzerine çıkmıştır (Parfitt, 2006). Krizin etkisi daha sonra Almanya'da da hissedilmiştir. Almanya'nın en büyük enerji dağıtıcısı, endüstri müşterilerine doğal gaz kesintisi yaşanabileceği uyarısında bulunmuştur (The Guardian, 2006). Krizin doğal gaz tüketiminin en yüksek olduğu kış aylarına rastlaması, Macaristan ve Polonya gibi önemli ölçüde Rus doğal gazını kullanan ülkelerin kısa dönemde alternatif tedarikçi ülkelere erişim imkânının sınırlı olması, AB'nin enerji arz güvenliğine yönelik kaygılarını arttırmış ve üye ülkelerde Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi ülke olmadığı algısının pekişmesini sağlamıştır.

Rusya ve Ukrayna arasındaki siyasi gerilim, 2009 yılında yeni bir enerji krizine neden olmuştur. Ukrayna'nın 2008 yılında Rusya ve Gürcistan arasında meydana gelen çatışmada Gürcistan'ı desteklemesi, Rusya ve Ukrayna arasında yeni bir enerji krizini tetiklemiştir. Rusya, doğal gaz ithalat fiyatlarını arttırarak Ukrayna'yı cezalandırmayı tercih etmiştir ve 2009

yılının sonuna kadar yeni fiyat tarifesine geçilmediği takdirde doğal gaz akışını durduracağını açıklamıştır (Sevim, 2014: 6). Rusya'nın bu girişimi karşısında Ukrayna ise fiyat artışını reddetmiştir ve doğal gaz geçiş ücretini arttırmıştır. Bu girişim krizin derinleşmesine neden olmuş ve Rusya, doğal gaz fiyatlarını 250 dolardan 450 dolara arttırarak doğal gaz akışını durdurmuştur (Sevim, 2014: 6). Enerji krizi, 19 gün boyunca devam etmiştir ve 19 Ocak 2009 tarihinde Rusya'nın doğal gaz ithalat fiyatlarında %20 indirimde gideceğini belirtmesi ve Ukrayna'nın geçiş ücretini indireceğini açıklamasıyla son bulmuştur (Karagöl ve Kaya, 2014: 10).

Enerji krizinin kısa sürede aşılmasına rağmen, Ukrayna üzerinden Rus doğal gazını ithal eden Güney Doğu Avrupa ülkeleri olumsuz etkilenmiştir. Yunanistan, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan krizin etkisinin hissedildiği ülkelerdir. Doğal gaz akışında yaşanan kesinti, bu ülkelerin diğer enerji türlerine olan talebini arttırmıştır ve buna bağlı olarak enerji ürünlerinin fiyatları yükselmiştir. Bu dönemde LNG ithalatı artırılarak sanayi üretimi ve elektrik üretimi karşılanmaya çalışılmıştır (Kovacevic, 2009: 4). Alınan geçici önlemler ise Güney Doğu Avrupa ülkelerini ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir. Özellikle Bulgaristan, 250 milyon avro ile en fazla ekonomik kayba uğrayan ülke olmuştur (Christie vd, 2011: 1).

Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan son enerji krizi ise 2014 yılında Ukrayna'da Rusya yanlısı siyasi iktidarın yerini Batı yanlısı yeni bir yönetimin devralması nedeniyle yaşanmıştır. Yeni yönetimin AB ile ortaklık anlaşması imzalamasıyla siyasi kriz, kısa sürede enerji krizine dönüşmüştür. Krizin derinleşmesiyle Rusya, Ukrayna'ya doğal gaz ihracatındaki sıfır olan gümrük vergisini iptal ederek, doğal gaz ithalat fiyatını 1000 metreküp için 485 dolara yükseltmiştir. Ayrıca Ukrayna'nın 2013 ve 2014 yıllarından kalan 4,5 milyar dolar borcunu hemen ödemesini talep ederek, bundan sonra sadece ön ödemeli şekilde Ukrayna'ya doğal gaz satacağını açıklamıştır (Galagan, 2014). Ukrayna'nın borcu ödemeyi reddetmesi sonucu, Rusya, Ukrayna üzerinden doğal gaz ithal eden Bulgaristan, Bosna Hersek, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Polonya, Romanya, Sırbistan, Türkiye, Avusturya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Makedonya, Romanya, Slovenya ve Slovakya'ya, Ukrayna'nın borcunu ödemediği için doğal gaz akışında kesintiye gideceğini bildirmiş ve 16 Haziran 2014 tarihinde doğal gaz akışını kesmiştir (Tass-Russian News Agency, 2014).

Enerji krizi, Komisyonun arabuluculuğu sayesinde, Rusya'nın ön ödeme koşulunu kaldırarak Ukrayna'ya doğal gaz akışını başlatması ve Ukrayna'nın da borcunu 2015 yılı sonuna kadar ödeyeceğini taahhüt etmesiyle sonlandırılmıştır (Bloomberg Business, 2015). Son krizin önceki krizlerin aksine doğal gaz tüketiminin düşük olduğu yaz aylarına denk gelmesi, AB ülkelerinin önceki krizlerde olduğu kadar etkilenmemesine neden olmuştur (Natural Gas World, 2015).

Yaşanan tüm bu krizler Rusya'nın güvenilir bir tedarikçi ülke olmadığı algısı pekiştirse de, AB'nin önde gelen ülkeleri Rusya ile yeni enerji projeleri geliştirilmeye devam etmektedir. Bu kapsamda öncelikle, Rusya'nın Ukrayna'nın transit ülke pozisyonunu zayıflatmak amacıyla gündeme getirdiği Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Kuzey Akım) Almanya'nın güçlü desteğiyle inşa edilmiştir. Baltık Denizi'nde inşa edilen Kuzey Akım, Rusya'yı doğrudan Almanya'ya bağlamış ve Ukrayna üzerinden geçen Rus doğal gaz akışını önemli ölçüde azaltmıştır (U.S. Energy Information Administration 2014). Rusya, Kuzey Akım projesinde elde ettiği başarıyı bir adım daha öteye taşıyarak, Kuzey Akım II projesini hayata geçirmeyi planlamaktadır. Oluşturulacak bu yeni hattın toplam kapasitesinin 55 milyar metreküp olması hedeflenmektedir. Kuzey Akım II için kurulan şirketin %51 hissesi Rusya'ya aittir. Geri kalan hisseler Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa ve Avusturya'ya ait enerji firmaları arasında paylaştırılmıştır (Wojcieszak, 2017: 86).

Kuzey Akım II ile AB'nin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının artacak olması, bazı AB ülkelerinde endişe ile karşılanmaktadır. Projenin, tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik AB politikalarını sektöre uğrattığı ve bu yönüyle bir bütün olarak AB'nin değil, yalnızca bazı üye ülkelerin çıkarlarının öne çıktığına yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır (Pamir: 2015: 261). Ayrıca Kuzey Akım II, AB Hukuku ile ilgili belirsizliği arttırdığı ve AB doğal gaz pazarında oluşturulmaya çalışılan serbest piyasa koşullarını zayıflattığı için de eleştirilmektedir (Wojcieszak, 2017: 87). Kuzey Akım II projesi konusunda AB ülkeleri arasında iki farklı görüş öne çıkmaktadır. Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri, projeye ticari açıdan yaklaşarak, Rusya'dan daha fazla doğal gaz ithal edilmesinin Rusya ile AB arasındaki ilişkileri normalleştireceğini ileri sürmektedir. Buna karşın Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, projenin Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını arttıracak ve tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracağını iddia etmektedir (Anadolu Agency, 2016).

3. Rusya-Ukrayna Enerji Krizlerinin Etkisiyle Avrupa Birliği'nin Doğal Gaz Yönelik Olarak Gelişen Enerji Politikası

2006 yılından itibaren Rusya ve Ukrayna arasında siyasi alanda başlayan krizlerin derinleşerek enerji krizine evrilmesiyle, AB, Rusya'ya ithalat bağımlılığını azaltmak ve Rusya'nın alternatifi olabilecek tedarikçi ülkelere ulaşmak için daha etkili bir enerji politikası oluşturmaya yönelmiştir. Bu dönemde AB'nin enerji politikaları, Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin de etkisiyle doğal gazı yönelik olarak gelişmeye başlamıştır. Enerji güvenliği genelinde, doğal gaz özelinde gelişen enerji

politikalarının temel amacı, enerji arz güvenliğinin sağlanması, rekabetçi bir enerji piyasasının oluşturulması ve sürdürülebilir kalkınma temelinde çevrenin korunması şeklinde tanımlanmaktadır (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2014: 3).

AB, bu hedeflere ulaşabilmek için çeşitli stratejiler ve düzenlemeler uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda 2006 yılında "Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi" başlıklı Yeşil Kitap, 2007 yılında "Avrupa için Enerji Politikası" isimli rapor, 2008 yılında "Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı", 2009 yılında "Üçüncü Enerji Paketi", 2011 yılında "2050 Enerji Yol Haritası", 2014 yılında 2030 İklim ve Enerji Paketi, 2014 yılında "Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi" ve son olarak 2015 yılında "Enerji Birliği Stratejisi" yayınlanmıştır.

3.1 Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi (Yeşil Kitap)-2006

AB, 2006 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna enerji krizinin de etkisiyle aynı yıl enerji politikaları açısından hedef ve önceliklerin belirlendiği yeni bir Yeşil Kitap yayınlamıştır. 8 Mart 2006 tarihinde yayınlanan "Sürdürülebilir, Rekabetçi ve Güvenli Enerji için Avrupa Stratejisi" isimli Yeşil Kitap'ta AB'nin enerji görünümüyle ilgili bazı değerlendirmelere yer verilmiştir (European Commision, 2006). Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, AB'nin ithalat bağımlılığına yapılan vurgudur. Bu kapsamda AB'nin enerji ithalat bağımlılığının hızla artmakta olduğu, fiiliyatta doğal gaz ithalatının en fazla Norveç, Rusya ve Cezayir'den karşılandığı ve doğal gaz ithalat bağımlılığının 25 yıl içerisinde %80'e ulaşacağı belirtilmiştir (European Commision, 2006: 3).

Yeşil Kitap ile üç temel hedef ve altı öncelikli alan belirlenmiştir. Enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılarak iklim değişikliği ile mücadele edilmesi, rekabetçi bir iç enerji pazarının yaratılarak Avrupa enerji şebekesi için verimliliğin sağlanması, uluslararası alanda AB'nin enerji arz ve talebinin daha iyi koordine edilmesi, üye ülkelerden talep edilen hedefler arasında yer almıştır (European Commision, 2006: 17, 18). Yeşil kitapta belirlenen öncelikli alanlar ise enerji arz güvenliğinin sağlanması için üye ülkeler arasında dayanışmanın sağlanması, enerji alanında tutarlı bir dış politikanın ve rekabetçi bir iç pazarın oluşturulması, sürdürülebilir kalkınma temelinde teknoloji ve inovasyonun geliştirilmesi ve enerji kullanımında çeşitliliğin sağlanmasıdır (European Commision, 2006: 5).

3.2. Avrupa için Bir Enerji Politikası-2007

Yeşil Kitap'ın ardından, 10 Ocak 2007 tarihinde "Avrupa için Enerji Politikası" isimli yeni bir belge yayınlamıştır. Enerji güvenliği ve iklim değişikliğiyle ilgili önemli karar içeren belgede, özellikle enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve çevrenin korunmasına yönelik 2020 yılı için ulaşılması planlanan hedeflere yer verilmiştir. Bu kapsamda 2020 yılına kadar enerji tüketiminde kullanılacak yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %20'ye yükseltilmesi, sera gazı salınımının en az %20 azaltılması ve enerji verimliliğinin %20 artırılması temel hedefler olarak belirlenmiştir (European Commision, 2007).

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranının artırılmasındaki temel hedef, petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynaklarının kullanım oranının azaltılması ve çevre kirliliği ve iklim değişikliği ile mücadeledir. Bu hedef, özellikle yüksek oranda petrol ve doğal gaz ithalatına bağımlı olan AB ülkelerinin enerji güvenliğinin sağlanmasında öne çıkan önlemler arasında yer almaktadır.

3.3 Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı-2008

Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin etkisiyle AB, daha güvenli şekilde ve daha uygun maliyetlerle doğal gaz tedarik edebileceği ülke arayışına yönelmiştir. Bu kapsamda alternatif tedarikçi ülkelere ve farklı coğrafyalara erişimi hedefleyen strateji belgeleri yayınlanmıştır. Özellikle Hazar Bölgesi, bu strateji belgelerinde öne çıkan coğrafyalar arasında yer almıştır. Bu kapsamda 13 Kasım 2008 tarihinde AB Enerji Güvenliği ve Dayanışma Eylem Planı'nı içeren İkinci Stratejik Gözden Geçirme Bildirgesi yayınlamıştır. Bildirgede 5 maddelik bir eylem planı önerilmiştir: Enerji tedarik edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi, enerji verimliliğinin artırılması, dış enerji ilişkilerinin geliştirilmesi, enerji krizlerine yanıt mekanizmalarının belirlenmesi, bu kapsamda petrol ve doğal gaz stoklarının oluşturulması ve AB'nin yerli enerji kaynaklarını en iyi şekilde kullanması (European Commision, 2008: 3)

Bildirgede Rusya'ya doğal gaz bağımlılığının azaltılması amacıyla, AB'nin gelecekteki doğal gaz talebinin önemli bir bölümünü karşılayacağı düşünülen, Güney Gaz Koridoru'nun (GGK) geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hazar Bölgesi ve Ortadoğu doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak GGK'nın, AB'nin en önemli enerji güvenliği önceliklerinden birisi olduğu da ifade edilmiştir (European Commision, 2008: 17).

3.4 Üçüncü Enerji Paketi-2009

Enerji piyasalarını serbestleştirmek amacıyla yukarıda ifade edilen birçok düzenlemeyi hayata geçiren AB, bu konudaki girişimlerini 13 Haziran 2009 tarihinde yayınladığı üç tüzük ve iki direktiften oluşan Üçüncü Enerji Paketi ile devam ettirmiştir. Özellikle doğal gaz ve elektrik sektörlerine yönelik hazırlanan direktiflerde, doğal gaz ve elektrik piyasalarının tam olarak rekabete açılması, tüketicilerin tedarikçilerini serbestçe seçebilmeleri, piyasaların bağımsız otoriteler tarafından düzenlenmesi, sınır ötesi ticaretin geliştirilmesi, tüm tarafların ayırım gözetmeden şebekeye erişiminin sağlanması ve arz güvenliğine dikkat edilmesi önerilmiştir. Ayrıca alınan önlemler kapsamında bir firmanın, aynı anda hem enerji nakil hattı

sahibi hem de doğal gaz tedarikçisi olmasının da önüne geçilmiştir (European Parliament and Council of The European Union, 2009).

Enerji pazarına daha fazla tedarikçi ülkenin girmesini sağlayarak rekabetin artmasını hedefleyen enerji paketi, özellikle AB ve Rusya arasında doğal gaz taşımacılığına ilişkin sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rusya, pakette yer alan düzenlemeleri Avrupa yönünde yeni inşa etmeyi planladığı boru hattı girişimlerini engellemeye yönelik olarak değerlendirmiştir ve AB'nin bu düzenlemesine karşı harekete geçerek Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurmuştur (RT, 2014).

Üçüncü Enerji Paketi'nin etkisi, özellikle Rus doğal gazını Bulgaristan üzerinden AB ülkelerine taşımayı hedefleyen Güney Akım projesinde görülmüştür. Rusya'nın Güney Akım projesinde yer alacak geçiş ülkeleriyle⁷ imzaladığı hükümetler arası anlaşmalara rağmen, Komisyon, Üçüncü Enerji Paketi kuralları gereği, bir firmanın hem boru hattı sahibi hem de doğal gaz tedarikçisi olamayacağını gerekçe göstererek bu anlaşmalara karşı çıkmıştır. Komisyon'un bu tepkisi, Güney Akım projesinin iptal edilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Siddi, 2015: 7).

3.5 2050 Enerji Yol Haritası-2011

2006 yılında yayınlanan Yeşil Kitap'ta 2020 yılına kadar ulaşılması planlanan enerji güvenliği ve iklim değişikliği hedeflerinde önemli ölçüde başarı sağlanması, Komisyon'un yeni hedefler belirlemesine zemin hazırlamıştır. Daha uzun vadeli ve daha büyük hedefler, 15 Aralık 2011 tarihinde yayınlanan 2050 Enerji Yol Haritası'nda belirlenmiştir. Uzun vadeli bu plan ile 2050 yılına kadar sera gazı salınımının, 1990 yılı seviyesine göre %80-%95 arasında düşürülmesi hedeflenmiştir (European Commission, 2011: 3).

Yol haritasında, daha fazla sürdürülebilir, rekabetçi ve güvenli enerji sistemi için öncelikler belirlenmiştir. 2050 hedeflerine ulaşılabilmesi için enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Kuzey Amerika'da hızla artan kaya gazı üretiminin küresel doğal gaz piyasalarını değiştireceğine ve kaya gazı ile diğer konvansiyonel olmayan doğal gaz kaynaklarının Avrupa'nın yeni potansiyel tedarik kaynakları olduğuna da değinilmiştir (European Commission, 2011: 3). Ancak bu yeni kaynakların, doğal gaz ithalat bağımlılığını azaltmada etkili olma ihtimaline rağmen, henüz keşif çalışmalarının belirsiz ve yetersiz olduğu belirtilerek, AB'nin doğal gaz ithalat bağımlılığının devam edeceği vurgulanmıştır (European Commission, 2011: 12).

3.6 2030 İklim ve Enerji Paketi-2014

2050 Enerji Yol Haritası ile belirlenen daha uzun vadeli hedeflere ulaşılması için, 22 Ocak 2014 tarihinde yayınlanan yeni İklim ve Enerji Paketi ile 2020 hedefleri revize edilerek arttırılmıştır. 2020 ve 2030 yılları arasında AB'nin iklim ve enerji hedeflerini belirleyen pakette, 2030 yılına kadar sera gazı salınımının 1990 yılı ile karşılaştırıldığında %40 azaltılması, toplam enerji tüketiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının %27'ye yükseltilmesi ve enerji tüketiminin en az %27 azaltılması hedeflenmiştir (European Commission, 2014a).

3.7 Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi-2014

2009 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna enerji krizinin AB ülkelerine doğal gaz kesintisi olarak yansıma, AB'nin enerji arz güvenliği alanında yeni bir belge hazırlamasına zemin hazırlamış ve 28 Mayıs 2014 tarihinde Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi yayınlanmıştır (Pamir, 2015: 283). AB'nin enerji bağımlılığının ayrıntılı olarak değerlendirildiği strateji belgesinde, tek bir tedarikçi ülkeye yüksek orandaki bağımlılığın, enerji arz güvenliği açısından en önemli sorun olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Baltık ve Doğu Avrupa ülkelerinin doğal gaz ithalatında yoğun olarak Rusya'ya bağımlı olduğu da vurgulanmıştır (European Commission 2014b: 2).

Kısa ve uzun vadeli hedeflerin ortaya koyulduğu strateji belgesinde, kısa dönemli hedefler kapsamında AB ülkelerinin yanı sıra diğer Avrupa ülkelerinin de dâhil olduğu 38 ülke için stres testleri gerçekleştirilmiştir (Pamir, 2015: 283). Testler, bir ve altı aylık süreler için iki farklı enerji arz kesintisi senaryosuna göre oluşturulmuştur. İlk senaryo, Rusya'dan AB'ye ulaşan doğal gaz akışının tamamıyla kesilmesi, ikinci senaryo ise AB'ye sadece Ukrayna üzerinden gelen Rus doğal gazının kesilmesi şeklinde planlanmıştır. Testler, doğal gaz akışındaki kesinti durumunda AB açısından çok ciddi problemlerin ortaya çıkacağını ve bu problemlerden en çok AB üyeleri arasında Bulgaristan, Almanya, Hırvatistan, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Finlandiya, Romanya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Hollanda, Slovakya, İngiltere, İtalya, Letonya, İsveç, Macaristan, Slovenya, Polonya ve Yunanistan'ın etkileneceğini ortaya koymuştur. Ayrıca testler sonucunda Finlandiya, Makedonya, Estonya, Sırbistan ve Bosna-Hersek'in doğal gaz talebinin %60'ını karşılayamayacak bir duruma geldiği de belirlenmiştir (Pamir, 2015: 283).

Stres testlerinin analiz sonuçlarına göre kısa dönemde enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi için yapılması gerekenler belirlenmiştir (Pamir, 2015: 283);

⁷ Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Avusturya, Sırbistan, Yunanistan ve Slovenya

- Arz güvenliğini arttırmak amacıyla hükümetlerin piyasaya müdahale etmesinin önüne geçilerek, piyasa temelli bir yaklaşım izlenmelidir,
- Ülkelerarası enerji ticaretinde kısıtlamalar kaldırılarak ülkelerin birbiriyle enerji alanındaki koordinasyonu artırılmalıdır,
- Enerji talebini azaltıcı ve enerji verimliliğini arttırıcı önlemler alınmalıdır,
- AB Gaz Koordinasyon Grubu⁸ doğal gaz arzına yönelik gelişmeleri sürekli izlemelidir.
- Stres testlerinin analiz sonuçlarına göre uzun dönemde enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi için yapılması gerekenler de belirlenmiştir: (Pamir, 2015: 284).
- Enerji verimliliği artırılmalı ve 2030 yılı için belirlenen enerji ve iklim değişikliği hedefleri gerçekleştirilmelidir,
- AB iç enerji üretimi artırılmalı, yeni tedarikçi ülkelere ulaşılmalı ve yeni enerji nakil güzergâhları oluşturulmalıdır,
- Doğal gaz akışında kesintinin yaşandığı durumlarda enerji aktarımı yoluyla ülkelerin birbirini desteklemesi için enerji iç piyasası birleştirilmeli ve bütünleştirilmelidir,
- Üçüncü ülkeler ile yapılacak anlaşmalarda Komisyon önceden bilgilendirilerek, AB'nin dış politikada tek ses olarak hareket edebilmesi sağlanmalıdır,
- Acil durum mekanizmaları desteklenmeli ve enerji alt yapılarının güvenliği sağlanmalıdır.

Avrupa Enerji Güvenliği Strateji belgesinde doğal gaz tedarikçilerinin ve enerji nakil güzergâhlarının çeşitlendirilmesi için GGK ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Mevcut tedarikçi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin ötesinde, yeni tedarikçi ülkelere erişimin sağlanması için AB'nin girişimlerini arttırması gerektiği belirtilmiştir. Bu kapsamda GGK'nın tedarikçi ülkeleri çeşitlendirme hedefi açısından önemli olduğu ve bu koridor üzerinden Ortadoğu'da yer alan diğer tedarikçi ülkelerle de bağlantı sağlanabileceği belirtilmiştir (European Commission 2014b: 16). Özellikle Azerbaycan'ın yanı sıra uzun dönemde Türkmenistan, İran ve Irak ile bağlantı oluşturma, tutarlı bir dış politika açısından hayati bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca alternatif enerji güzergâhlarına yönelik tavsiyelerde, Hazar Bölgesi ve Ortadoğu ile sınırlı kalınmamış, Avrupa'nın güneyinde bir Akdeniz doğal gaz merkezi oluşturulması amacıyla Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'deki ülkelerle politik ve ticari diyalogun geliştirilmesi gerektiği de belirtilmiştir (European Commission 2014b: 16).

3.8 Avrupa Enerji Birliği Girişimi-2015

Rusya ve Ukrayna arasında 2014 yılında yaşanan son enerji krizinin AB'nin doğal gaz arz güvenliğini olumsuz etkilemesi, krizden en çok etkilenen üye ülkelerden biri olan Polonya'yı, Avrupa'da enerji alanında bir birliğin oluşturulması için harekete geçirmiştir. Polonya Başbakanı, Ukrayna krizleri nedeniyle Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığının AB'yi zayıflatıldığını belirterek, Enerji Birliği'nin oluşturulmasını önermiştir (Erbach, 2015: 4). Polonya ve Fransa'nın desteği ile harekete geçen Komisyon, 25 Şubat 2015 tarihinde Enerji Birliği Paketi'ni yayınlamıştır (European Commission 2015).

Enerji Birliği'nin temel hedefi, başta haneler ve işletmeler olmak üzere tüm tüketiciler için özünde iddialı bir iklim değişikliği politikasıyla güvenli, rekabetçi, sürdürülebilir ve ucuz enerjinin sağlanması olarak belirlenmiştir. AB'nin Avrupa düzeyinde enerji kurallarına sahip olmasına rağmen, uygulamada 28 düzenleyici çerçevenin bulunduğu ve bu durumun sürdürülemez olduğuna değinilmiştir (European Commission 2015: 1, 2).

Enerji Birliği stratejisinde daha fazla enerji güvenliği, sürdürülebilirlik ve rekabet gücü sağlamak için tasarlanmış, birbiriyle yakın ilişkili beş boyut sunulmaktadır (European Commission 2015: 4):

- Enerji güvenliği, dayanışma ve güven,
- Tam bütünleşmiş bir Avrupa enerji pazarı,
- Enerji verimliliğinin talep yönetimine katkı sağlaması,
- Karbonsuzlaştırılmış bir ekonomi⁹
- Araştırma, rekabet ve inovasyon.

Enerji Birliği'nin 2014 yılında yayınlanan Enerji Güvenliği Stratejisi'nin üzerine inşa edilmesi planlanmıştır. Enerji Birliği Paketi'nde enerji güvenliğinin, üye ülkeler arasındaki güven ve dayanışmanın yanı sıra daha fazla şeffaflığa ve komşu ülkelerle yakın ilişkiye bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda GGK'nın hayata geçirilmesi, Kuzey Amerika ve Orta Asya ülkelerinden Avrupa'ya doğal gaz ithal edilmesi tavsiye edilmektedir. Özellikle Kuzey Amerika'dan getirilecek sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) için Kuzey Avrupa'da LNG dönüşüm tesislerinin kurulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca dış politika enstrümanları kullanılarak, Cezayir ve Türkiye gibi transit ülkelerle ve Azerbaycan, Türkmenistan, Afrika ülkeleri gibi tedarikçi ülkelerle stratejik enerji ortaklıkları kurması tavsiye edilmektedir (European Commission 2015:6).

Doğal gaz alanında enerji güvenliğini sağlamak için üçüncü ülkeler ile yapılacak satın alma anlaşmalarının, AB hukuku ile tam uyumlu olması ve anlaşma müzakerelerinin ilk safhasında Komisyon'un bilgilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu

⁸ AB Gaz Koordinasyon Grubu, 2004/67/EC sayılı Doğal Gaz Arz Güvenliği Direktifi ile AB ülkeleri arasında, enerji arz güvenliği önemlerinin koordinasyonunu kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur.

⁹ Yüksek oranda karbondioksit salınımına neden olan kömür ve petrol kullanımının azaltıldığı bir ekonomi

kapsamda Komisyon'dan, yürütülen müzakerelere katılması, hükümetler arası anlaşma kurallarını gözden geçirmesi ve müzakerelerde AB'nin tek ses olarak hareket edebilmesini sağlaması beklenmektedir (European Commission 2015: 7).

Enerji Birliği'nin hayata geçirilmesi için bazı eylem noktaları belirlenmiştir (European Commission 2015: 19):

- Enerji Birliği'nin kurulabilmesi için öncelikle mevcut enerji ile ilgili mevzuata tam olarak uyulmalı ve mevzuat sıkı bir şekilde uygulanmalıdır.
- AB, doğal gaz kesintilerinde daha esnek hareket edebilme ve doğal gaz arz kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacı duymaktadır. Bu kapsamda Komisyon, 2015 ve 2016 yıllarında doğal gaz arz güvenliğine yönelik mevcut düzenlemeleri revize etmek için doğal gaz çeşitlendirme ve esneklik paketi önerecektir. Pakette LNG ve depolama için kapsamlı bir strateji sunulacaktır. Ayrıca mevcut tedarikçilere olan bağımlılığın azaltılması amacıyla GGK güzergâhı da dâhil olmak üzere Akdeniz ve Cezayir'deki alternatif tedarikçilere erişilmesi için üye devletlerle birlikte çalışacaktır.
- Hükümetler arası yapılan anlaşmalar, AB mevzuatı ile tam olarak uyumlu ve daha şeffaf olmalıdır.
- Doğru altyapı, enerji piyasasının tamamlanması için ön koşuldur.
- Vatandaşların yararına sorunsuz bir iç enerji pazarı oluşturulması, enerji arz güvenliğinin sağlanması, pazarda yenilenebilir enerjinin entegre edilmesi ve üye ülkelerdeki mevcut koordinasyonsuz kapasite mekanizmalarının düzeltilmesi için mevcut pazar yapısı gözden geçirilmelidir.
- Vatandaşlara ve şirketlere sorunsuz bir iç enerji pazarı sunulması için Üçüncü Enerji Paketi kapsamındaki düzenlemeler daha fazla geliştirilmelidir.
- Piyasa entegrasyonu için bölgesel yaklaşımlar, AB çapında tam entegre enerji pazarı için önemli bir adımdır.
- Halk desteği dışında enerji maliyetleri ve enerji fiyatlarındaki şeffaflık, iç pazardaki aksaklıkların belirlenmesini sağlayacak ve piyasa bütünleşmesini arttıracaktır.
- AB, 2030 yılına kadar enerjide en az %27 tasarruf sağlamayı hedef olarak belirlemiştir. Bu kapsamda Komisyon, 2015 ve 2016 yıllarında 2030 hedefini destekleyecek tüm enerji verimliliği mevzuatını gözden geçirmelidir.
- Enerji verimliliği artışı için binalar önemli bir potansiyele sahiptir. Enerji verimliliğini sağlamak için mevcut binaların güçlendirilmesi, ısıtma ve soğutmada etkin kullanımın sağlanması, enerji güvenliğini arttıracaktır. Bu doğrultuda, ev ve işletmelerdeki enerji maliyetleri ile AB'nin ithalat faturaları azalacaktır. Komisyon, ısıtma ve soğutmada yatırımları kolaylaştırmak için bir strateji önermelidir.
- AB, ulaştırma sektöründe hızlı bir şekilde karbonsuzlaştırmaya¹⁰ giderek enerji verimliliğini sağlamak zorundadır. Bu kapsamda enerji ve ulaşım sistemlerinin entegrasyonu ve alternatif yakıt kullanımı sağlanmalıdır.
- AB, ortakları ile yapıcı bir temas kurabilmek, enerji ve iklim konusunda tek ses olarak hareket edebilmek için tüm dış politika enstrümanlarını kullanmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa'da Batı Avrupa ülkeleri arasında enerji ve ekonomi alanında başlayan bütünleşme girişimi, günümüzde AB çatısı altında Enerji Birliği oluşturma hedefiyle devam etmektedir. Bu süreçte, enerji, öncelikle ortak bir pazarın ve ortak bir gümrük tarifesinin oluşturulması açısından ekonomik yönüyle değerlendirilmiş, ancak 1973 yılından itibaren tedarikçi ülkelerle yaşanan enerji krizlerinin de etkisiyle, güvenlik boyutu ön plana çıkan bir mesele haline gelmiştir. Yeni üye ülkelerin kabulüyle AB'nin enerji ithalatının ve tedarikçi ülkelere bağımlılığının artması, tedarikçi ülkeler açısından yaşanan belirsizliklerin çoğalması, enerji arz güvenliğini, AB'nin ortak bir enerji politikası oluşturma çabalarının merkezine taşımıştır.

Çevresel kaygılar ve iklim değişikliğiyle mücadelede alınan tedbirler nedeniyle, AB genelinde doğal gaz tüketimi, 1980 yılından itibaren hızla yükselmiş ve Rusya, AB'nin en fazla doğal gaz tedarik ettiği ülke haline gelmiştir. Ancak Rusya'nın bu pozisyonu, zamanla AB'nin enerji arz güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve 2006 yılından itibaren Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin yaşanması, Rus doğal gazını Ukrayna üzerinden tedarik eden AB ülkelerinin enerji arz güvenliği riskini arttırmıştır. Böylece doğal gaz arz güvenliği ve Rusya'ya giderek artan ithalat bağımlılığı, AB'nin enerji politikalarının gelişiminde etkili olan en önemli belirleyicilerden bir haline gelmiştir. Rusya'ya doğal gaz ithalat bağımlılığının azaltılması, alternatif tedarikçi ülkelere doğal gaz tedarik edilmesi ve mevcut enerji nakil güzergâhlarının çeşitlendirilmesi, 2000'li yıllarda AB'nin enerji politikalarını şekillendiren strateji belgelerinde alınan kararlar arasında öne çıkmıştır. Bu kapsamda AB'nin tedarikçi ülke olarak Rusya'ya ve transit ülke olarak Ukrayna'ya bağımlılığının sona erdirilmesi için, Hazar Bölgesi ülkeleri, alternatif tedarikçi ülkeler olarak öne çıkarken, bu ülkelere ait doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak GGK ise en önemli alternatif enerji nakil güzergâhı olarak belirlenmiştir. Hazar Bölgesi'nin yanı sıra Ortadoğu ülkeleri de GGK'ya doğal gaz sağlayacak potansiyel tedarikçi ülkeler olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda GGK'da transit ülke olarak yer alan Türkiye'nin, AB ile üyelik müzakereleri yürüten ve gelecekte Birlik üyesi

¹⁰ Ulaştırma için kullanılan araçlarda sera gazı salınımına neden olan fosil enerji kaynağı yerine, hibrit enerji kullanımının artırılması

olma yolunda ilerleyen Batı değerlerine yakın istikrarlı bir ülke olması, AB'nin enerji arz güvenliği açısından oldukça önemlidir.

Enerji arz güvenliğinin yanı sıra sürdürülebilirlik, enerji verimliliği, enerji tasarrufu, iklim değişikliğiyle mücadele, çevrenin korunması ve küresel ısınma gibi faktörler, AB'nin enerji politikalarının gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, başta petrol ve kömür olmak üzere yüksek oranda karbondioksit salınımına neden olan fosil enerji kaynaklarının tüketiminin azaltılması, enerji verimliliğinin ve enerji tasarrufunun artırılması, Avrupa enerji alt yapısının birleştirilmesi ve enerji iç pazarının serbestleştirilmesi temel hedefler arasında yer almaktadır. Özellikle AB genelinde hidroelektrik, güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılarak, üye ülkelerin ithal ettiği fosil enerji kaynaklarına ve bu enerji kaynaklarının tedarik edildiği ülkelere bağımlılığın azaltılması, AB'nin enerji arz güvenliğini destekleyecek sürdürülebilir bir çözüm olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda sera gazı salınımına neden olmayan yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımıyla, küresel ısınmanın ve çevresel kirliliğin önlenmesi de hedeflenmektedir. Ayrıca üye ülkeler arasında enerji alt yapısının ve enerji piyasasının bütünleştirilerek, acil durumlarda destek mekanizmalarının hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

AB'nin enerji politikaları kapsamında enerji arz güvenliği, yukarıda ifade edilen diğer hedeflere göre daha çok öne çıkan bir mesele olsa da, bu hedeflerin tümü birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarına benzemekte, uygulama ve sonuçları açısından birbirini desteklemektedir.

AB, ortak bir enerji politikası oluşturmak amacıyla eylem planları ve strateji belgelerinden oluşan çok sayıda düzenleyici çerçeve ortaya koymuştur. Ancak AB, bu durumun sürdürülemez olduğu gerekçesiyle daha önce yapılan düzenlemeleri de içerecek şekilde Enerji Birliği'ni hayata geçirmeye çalışmaktadır. Enerji alanında tüm üye ülkelerin ortak hareket etmesi sağlayacak bir mekanizma oluşturulması hedeflenmektedir. Ayrıca AB'nin yürütme organı olan Komisyon'un üye ülkelerin tedarikçi ülkelerle yapacağı anlaşmalara dâhil olması sağlanarak, AB'nin çıkarlarını tehlikeye atacak ve enerji arz güvenliği riskini arttıracak projelere engel olunmak istenmektedir. Ancak Enerji Birliği'nin hayata geçirilmesi ve Komisyon'un etkisinin artırılması için, üye ülkelerin enerji alanındaki ulusal yetkilerini topluluk organlarına devretmesi ve tıpkı ekonomik alanda sağlanan uluslararası yapının, enerji alanında da uygulanması gerekmektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, AB'nin enerji politikalarının gelişiminde, enerji arz güvenliğinin yanı sıra, tedarikçi ülke olarak Rusya'nın ve Rusya-Ukrayna enerji krizlerinin belirleyici bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu faktörler, AB ülkelerini enerji alanında ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı ortak hareket etmeye zorlamaktadır. AB, Enerji Birliği'ni hayata geçirerek, yıllardır devam eden tüm üye ülkeler için geçerli olacak ortak bir enerji politikası oluşturma hedefini, ekonomi alanında olduğu gibi uluslararası bir yapıya taşımak istemektedir.

Kaynakça

- Akdemir, E., (2012). Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi, Akçay, B. ve Göçmen, İ. (Ed.), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, s. 37-63.
- Anadolu Agency (2016), Germany's Energy Ties With Russia Divide Europe, <http://aa.com.tr/en/analysis-news/germanys-energy-ties-with-russia-divide-europe/506803>, (16.10.2018).
- Bloomberg Business (2015), Russia, Ukraine Reach Deal on Gas Supplies in EU-Brokered Talks, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-09-25/russia-ukraine-reach-deal-on-gas-supplies-in-eu-brokered-talks>, (10.10.2018).
- British Petroleum (2018), BP Statistical Review Of World Energy June 2018, 67th Edition, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>, (16.10.2018).
- Christie, E. H., Baev, P. K. ve Golovko, V. (2011), *Vulnerability and Bargaining Power in EU-Russia Gas Relations*, Research Centre International Economics, Research Reports 2010/11 N 03, Vienna, s. 1-61.
- Dickel, R. vd., (2014), Reducing European Dependence on Russian Gas, *The Oxford Institute for Energy Studies*, s. 1-81.
- Embel, E. (2014). Avrupa için Ortak Dış Politika Oluşturma Sürecindeki İlk Adımlar: 1973 Arap-İsrail Savaşı ve Avrupa Birliği, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 13, N:1, ss. 75-90.
- Energy Information Administration (2017), 16 % of Natural Gas Consumed in Europe Flows Through Ukraine, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411>, (20.10.2018).
- Erbach, G. (2015), *Energy Union New Impetus For Coordination And Integration of Energy Policies in the EU*, European Parliamentary Research Service Briefing No:1, s. 1-8.

- Erbil, Y. (2010), *Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eriş, Ö.Ü., (2012). Enerji Politikası, Akçay, B. Göçmen, İ. (Ed.), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, s.529-546.
- European Commission (1995), The White Paper on An Energy Policy for the European Union, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-95-1418_en.htm, (13.10.2018).
- European Commission (2000), Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52000DC0769>, (13.10.2018).
- European Commission (2006), Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf, (13.10.2018).
- European Commission (2007), An Energy Policy for Europe, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3AI27067>, (13.10.2018).
- European Commission (2008), Second Strategic Energy Review – An EU Energy Security and Solidarity Action Plan, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:EN:PDF>, (13.10.2018).
- European Commission (2011), Energy Roadmap 2050, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2012_energy_roadmap_2050_en_0.pdf, (13.10.2018).
- European Commission (2014a), A Policy Framework for Climate and Energy in The Period from 2020 to 2030, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014DC0015>, (13.10.2018).
- European Commission (2014b), European Energy Security Strategy, <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-energy-security-strategy.pdf>, (14.10.2018).
- European Commission (2015), A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF, (14.10.2018).
- European Parliament and Council of The European Union (2009), Regulation (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0036:0054:en:PDF>, (13.10.2018).
- Eurostat (2018), *EU Imports of Energy Products-Recent Developments*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Main_suppliers_of_natural_gas_and_petroleum_oils_to_the_EU, (16.10.2018).
- Galagan, D. (2014), "Arbitration: Who Is The Winner in The Gas War?", *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russia-gas-arbitration>, (10.10.2018).
- International Energy Agency (2018), *History*, <https://www.iea.org/about/history/>, (16.10.2018).
- International Energy Charter (2018), *The European Energy Charter*, <https://energycharter.org/process/european-energy-charter-1991/>, (16.10.2018).
- Karagöl, E. T. ve Kaya, S. (2014), Energy Supply Security and The Southern Gas Corridor (SGC), *Foundation for Political, Economic and Social Research N. 108*, Ankara.
- Karluk, R. (2002), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta, İstanbul.
- Keskin, H. (2006), *Stratejik Açısından Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Uluslararası Güvenlik Sistemine Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Kılıçaslan, E. (2015), Petrol Savaşları, Çomak, H., Sancaktar, C., Yıldırım, Z., (Ed.), *Enerji Diplomasisi*, Beta Yayınları, İstanbul, ss. 87-124.
- Kottasova, I. (2014), *Map: Europe's Thirst for Russian Gas*, CNN, <http://edition.cnn.com/2014/07/22/business/russian-gas-eu-sanctions/index.html>, (10.10.2018).
- Kovacevic, A. (2009), The Impact of The Russia-Ukraine Gas Crisis in South Eastern Europe, *Oxford Institute for Energy Studies, NG:29*, s. 1-19.

- McGowan, F., (2011), Putting Energy Insecurity into Historical Context: European Responses to the Energy Crises of the 1970s and 2000s, *Geopolitics*, 16:3, s. 486-511.
- Natural Gas World (2015), Why Ukraine Can Live Without Russian Gas For Now, <https://www.naturalgasworld.com/ukraine-russian-gas-price-dispute-effects-24548>, (11.10.2018).
- Pamir, N. (2015), *Enerjinin İktidarı*, Hayykitap, İstanbul.
- Parfitt, T. (2006), *Russia Turns Off Supplies to Ukraine in Payment Row, and EU Feels the Chill*, Guardian, <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine>, (15.10.2018).
- RT (2014), Russia Sues EU Over Third Energy Package, <https://www.rt.com/business/156028-russia-sues-eu-energy/>, (17.10.2018).
- Sevim, T. V. (2014), *Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Bugünkü Sonuçları*, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Raporu No:19, Ankara,
- Siddi, M. (2015), *The EU-Russia Gas Relationship – New Projects, New Disputes?*, The Finnish Institute Of International Affairs Briefing Paper 183, s. 1-9.
- Sofroniou, R. (2015). *Network Of Russian Veins Of Influence : Gas Pipelines Of The European Continent*, Emerging Equity, <https://emergingequity.wordpress.com/2015/10/06/a-network-of-russian-veins-of-influence-gas-pipelines-of-the-european-continent/>, (13.09.2018).
- Stern, J. (2018), *Natural Gas in Europe – The Importance of Russia*, Oxford Institute for Energy Studies, http://www.centrex.at/en/files/study_stern_e.pdf, (13.09.2018).
- Tass-Russian News Agency (2014), President Vladimir Putin's Letter to Leaders of European Countries, <http://tass.ru/en/russia/727287>, (10.10.2018).
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı (2014), *Avrupa Birliği Sürecinde Enerji Fası*, Ankara.
- The Guardian (2006), Russia Turns off Supplies to Ukraine in Payment Row and EU Feels The Chill, <http://www.theguardian.com/world/2006/jan/02/russia.ukraine>, (13.09.2018).
- U.S. Energy Information Administration (2014), 16 % of Natural Gas Consumed in Europe Flows Through Ukraine, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=15411>, (13.09.2018).
- Wojcieszak, L. (2017), Nord Stream 2 Pipeline: Role of German-Russian Energy Cooperation for Poland, *American Journal of Sociological Research*, S. 7 (3), s. 86.
- Yorhan, A. (2009), Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, *Bilge Strateji*, (1)1, s. 24-39.